

УДК 821.161.5Баум

О. С. Деркачова

**ТОПОС МІСТА У КАЗКАХ ЛІМАНА ФРЕНКА БАУМА
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ „ДИВОВИЖНИЙ ЧАРІВНИК
КРАЇНИ ОЗ” ТА „НОВІ ПРИГОДИ СОЛОМ’ЯНИКА
ТА БЛЯШАНОГО ЛІСОРУБА”)**

Місто як об’єкт дослідження фігурує не лише у політичних, історичних та соціально-економічних дослідженнях, а й у культурологічних. Останнім часом посилюється увага до міста у літературознавчих працях. „Людина як „вістря стріли еволюції” прив’язала себе до міста, тому що у феномені міста вона знайшла для себе найбільш адекватну форму існування, хоч і пов’язану з великим ризиком” [1, с. 121]. Саме тому, на думку А. Чантурії, „його вивчають як територіально-поселенську структуру, як сферу взаємодії антропогенних та природничих елементів середовища, як арену взаємодії соціальних спільнот, як місце зіткнення різних типів світогляду [2, с. 143].

Особлива роль місту відводиться у дитячій літературі, зокрема літературних казках. Топос міста у казках часто пов’язаний із долученням до таємничої екзистенції, а процес пізнання міста відбувається згідно з казковим імперативом віри у диво, у чарівне, магічне.

Місто у тексті може виступає знаком певної дійсності (у випадку з казками – дійсності чарівної), правильне прочитання якого допоможе краще зрозуміти сутність тексту.

Може бути кілька сфер міської семіотики: місто як ім’я або місто як простір (це замкнений простір, отже його можна сприймати як своєрідну державу в державі зі своїми власними законами).

Ю. Лотман писав про місто як складну семіотичну систему [3], В. Топоров зазначав, що за образом міста прихований певний міфопоетичний смисл, що легко можемо відчитати як у фольклорних, так і літературних казках. А розуміння казкової природи міста виводиться з розуміння того, що у міфопоетичній традиції місто можна розглядати як ритуальний центр, як храм, як місце жертвопринесення [1, с. 129]. Н. Медніс звертала увагу на проблему типології „міських” текстів [4]. О. Кирилук визначив універсально-культурні аспекти семіотики міста [5]. Про місто як текст у семіотичному аспекті аналізу говорить і А. Чантурія [2]. До проблеми міста у фольклорних та літературних українських казках зверталася І. Бойцун [6].

І. Вихор сформулювала визначення топосу міста наступним чином: „це предметно-сміслова даність міста, відтворена у тексті сукупність міських реалій, окреслених і локалізованих у певних часово-

просторових межах. Предметна даність міста – це завжди певним чином простір упорядкований. Топос міста – це ті його предметно-сміслові ознаки та характеристики, які, з одного боку, виступають як відображення реальних топографічних ознак міста, з іншого, в процесі їх образного відображення художньо трансформуються в картину міста, як певним чином (у відповідності до ідейно-естетичних, оцінних настанов автора) упорядкованого простору з його вулицями, будинками, мешканцями, маршрутами їх пересування, географічним ландшафтом, природними краєвидами тощо” [7, с. 141].

Проте аналіз топосу міста у літературних казках ще не знайшов достатнього відображення у дослідженнях, тому звернення до цього аспекту може відкрити нові шляхи декодування топосу міста загалом. Отже, розгляд особливостей функціонування тексту казкового міста є актуальним. Матеріалом для дослідження ми обрали дві перші казки Л. Ф. Баума „Дивовижний чарівник Країни Оз” та „Нові пригоди Солом’яника та Лісоруба” із серії „Чарівна Країна Оз”, яка складається із 14 книг.

Цю країну американський письменник створив, розповідаючи вечорами казки про чарівника з дивної та невідомої країни своїм синам. Сама ж назва країни виникла випадково: письменнику просто сподобалося сполучення літер „о” та „з” [8, с. 440]. Автор, розмірковуючи над тим, що дає дитині казка, писав: „Я переконаний, що мрія, мрія наяву, коли очі наші відкриті, а мозок інтенсивно працює, має привести до вдосконалення світу” [8, с. 440]. Саме такий світ намагаються створити герої Країни Оз.

У казці Баума є лише одне місто – Смарагдове. Занедбаність урбаністичного простору у тексті сприяє чіткішим акцентам на казковій особливості цього міста. Воно не одне з-поміж міст, а єдине у цілій Країні Оз. Це місто спочатку є фантомом: усі про нього говорять, але ніхто не наважувався здійснити подорож до нього, бо дістатися туди можна тільки пішки, а „дорога туди неблизька і не завжди безпечна, а подеколи просто жахлива” [9, с. 25]. І тільки герої, на яких покладена вища місія, хоча вони ще не усвідомлюють цього, наважуються здійснити мандрівку до столиці Країни Оз. Відсутність міст у країні цілком закономірна, адже поява міста асоціюється з переходом людства на вищий щабель розвитку. Як зазначав В. Топоров, у міфопетичній перспективі місто виникає, коли людину виганяють з раю і вона повинна дбати про себе сама. З появою міста людина вступає в новий спосіб існування, що не міг не здаватися фантастичним у контексті тогочасного буття, оскільки передбачав перспективу шляху до блага та знайдення нового раю [1, с. 121].

Ось як говорить про Країну Оз Чаклунка Півночі: „Я завжди казала, що в розвинутих країнах уже не знайдеш ні чаклунів із чародіями, ні магів з ворожбитами. Та бачиш – Країна Оз ніколи не була розвиненим краєм, бо ми відокремлені від усього світу. Тому серед нас ще й досі трапляються і чаклунки, і чарівники” [9, с. 21]. Проте наймогутніший чарівник мешкає саме у місті: „Він куди могутніший за всіх чаклунок,

навіть разом узятих. А мешкає Великий Оз у Смарагдовому місті” [9, с. 22]. Могутність пов’язана з топосом міста, оскільки у феномені міста людина знаходить найбільш адекватну форму існування, хоча й пов’язану з ризиком [1, с. 121].

Якщо розглянути місто як ім’я, то у самій назві (Смарагдове місто) вже закодована інформація про нього, зокрема про його казковість та надзвичайність. Жителі Країни Оз з повагою та острахом ставилися до міста, на їхню думку, багатого (серед мешканців країни ходили чутки по те, що усе там було смарагдове), та могутнього (бо тільки могутній чарівник може жити у таких розкошах) міста.

У контексті міста як простору Смарагдове місто – місто закрите, оточене стінами, у нього пропускають лише з дозволу охорони, воно живе за своїми законами. І навіть коли його захоплюють, загарбники руйнують сталий порядок лише міських жителів, на житті всієї країни це аж ніяк не відображається.

Ось який вигляд мало таємниче місто: „З-за зелених стін стриміли незліченні вежі та шпилі. А понад ними велично здіймалися вгору купол та башти Палацу Великого Оза” [9, с. 215]. Для мешканців країни Оз достатньо знати, що це місто існує, воно асоціюється зі спокоем та захищеністю, адже там живе Великий Оз, що може їм допомогти. Проте ніхто не наважується відвідати це місто з цікавості, бо для відвідин має бути важлива мета, як наприклад, для Дороті – повернення додому.

Саме Великий Оз наказав побудувати це місто: „Мені стало цікаво, і я, задля розваги, наказав їм побудувати нове місто та палац, у якому б я жив. Хай, думаю, не сидять без діла. І що ви думаєте? Ці добрі люди охоче звели ціле місто і палац. А потім я подумав: „Якщо це місто таке гарне та зелене, чому б не назвати його Смарагдовим містом?” А щоб ця назва нікого не дивувала і щоб усе довкіл здавалося зеленим, я наказав усім городянам одягати зелені окуляри” [9, с. 186]. Для нього самого це місто стало захистом від мешканців Країни Оз, оскільки він виявляється звичайнісіньким шахраєм.

А от як говорить про Смарагдове місто один із мешканців Країни Оз: „Це столиця всієї Країни Оз, а ще – найбільше місто Країни Оз. Сам я в ньому ще не бував, але чув від інших, як воно виникло. Його збудував могутній і дивовижний чарівник на ім’я Оз...” [10, с. 34].

Таким чином, текст міста виконує роль колективної історичної пам’яті. А могутність чаклуна, що його збудував, підсилює повагу та шанобливе ставлення до Смарагдового міста.

Долучення до таємничої екзистенції міста для дівчинки Дороті стає несподіванкою, бо виявляється, що у Смарагдовому місті відсутній казковий імператив як такий. Великий Оз – шахрай, якого, як і її, випадково заніс у чарівну країну ураган. Мешканці країни Оз, для яких казковий простір є природнім, не зважають на оприявлену відсутність дива. Вони його додумують самі, тому Лев щиро вірить, що став хоробрим

завдяки магії Великого Оза, Бляшаний Лісоруб – у те, що отримав серце, а Солом'яник – у те, що чаклун подарував йому мізки.

Щоб отримати бажане, той, хто чогось бажає, на думку самих мешканців казкової країни, повинен дістатися Смарагдового міста, шлях до якого важкий та небезпечний. Силою свого духу герой засвідчить, чи вартує нагороди Смарагдового міста. Проте дістатися до Смарагдового міста – то лише половина справи.

Дороті, наприклад, повинна виконати завдання, яке отримує там, щоб повернутися додому. Вона, за наказом Великого Оза, перемагає злу чаклунку, але чарівник не зміг виконати її бажання. Все виявляється несправжнім: і сам чарівник з його величчю та всемогутністю, і саме місто з його розкішною та блиском. Дівчинка не знаходить у ньому того, що їй потрібно, тому покидає Смарагдове місто у пошуках справжнього дива, яке може її врятувати.

Смарагдове місто шахрай Великий Оз залишає Солом'яникові, і його, звичайнісіньке опудало, теж починають асоціювати з могутнім володарем, оскільки він має владу над містом. Згодом місто переходить до принцеси Озми, яку шанують і поважають не лише за моральні якості, а й за той елемент дива, що вона привносить у міське життя.

Магія міста не діє на чужинців, як-от на Дороті, але діє на корінних мешканців.

Смарагдове місто актуалізує певні особистісні властивості героїв, зокрема Солом'яника. У книзі „Нові пригоди Солом'яника та Бляшаного Лісоруба” Смарагдове місто захоплює дівчаче Військо Непокори. Солом'яник коментує ці події наступним чином: „Якщо я втрачу трон, то втрата невелика, бо не проста це справа – правити Смарагдовим містом. Та й корона ця – річ не з легких, у мене від неї голова болить. Сподіваюся, завойовниці не четвертують мене тільки за те, що мені пощастило стати Королем Смарагдового міста?” [10, с. 100].

Солом'яник своє володарювання Смарагдовим містом сприймає як випадковий обов'язок. Тобто він відповідально виконує функції Короля Смарагдового міста, але з радістю готовий передати місто принцесі Озмі: „Але якщо дівчинка жива-здорова, я не ставатиму їй на шляху. Мені би вистачило й того, щоб самозванку Жинхур позбавили трону, для мене це буде рівнозначно поверненню на престол. Правду кажучи, невелика втіха бути Королем, а надто коли твоя голова добре варить” [10, с. 235].

Проте жителі Смарагдового міста задоволені владарюванням Солом'яника. Чого не можна сказати про панування Полководиці Жинжур, військо якої не лише розграбувало місто, але й змінило гендерні імплікації урбаністичного простору.

Зрештою, принцесі Озмі віддають Смарагдове місто, приводять його до ладу після Панування Війська Непокори, і „в Смарагдовому місті знову запанував мир”.

В. Топоров писав, що у свідомості людини присутні два полюсні образи міста: місто прокляте, в якому панує безлад, свавілля (Вавилон,

місто-блудниця) та місто прославлене, світле, немов спустилося з неба (Небесний Єрусалим, місто-діва) [1, с. 122]. У першій книзі Смарагдове місто асоціюється з другим образом, доки Дороті не переживає розчарування. У другій книзі військо завойовниць перетворює його у прокляте місто: воно пограбоване, у ньому безлад та невдоволення, Королеві Жинжур байдуже до мешканців цього міста. Первісний образ місту повертають Солом'яник та його друзі. Можливість такої трансформації відбувається тому, що вони не прагнуть ні наживи, ні влади, а хочуть повернути престол тому, хто має на ньому бути.

Місто – це насамперед певна організація, що передбачає існування просторово-темпорального порядку. Сакральне, соціальне, особисте міського життя співвідносяться певним чином, утворюючи власну складну структуру. Звідси – замкнутість Смарагдового міста. Це соціальний, економічний, культурний та географічний простір. Автор не зосереджується на докладному описі культури та побуту Смарагдового міста, оскільки тут важить лише функція його магічності. Тому з усіх жителів найяскравішим є Великий Оз, фактично чужинець, що став тимчасово своїм через очікування жителями казкової країни дива.

Смарагдове місто – сакральний простір для „своїх” і десакралізований простір для чужинців, які не здатні розчинитися ні у його географічному просторі (Дороті та Великий Оз хочуть повернутися додому, незважаючи на всі принади міста), ні у соціальному чи культурному просторі, бо вони інші, і ця іншість виявляється ще й у тому, що вони не є міськими жителями у своєму, не казковому просторі. Останнє стосується і Солом'яника, для якого і міський побут, і володарування містом є чужим для його природи.

У казках Баума є лише одне місто – Смарагдове, що для мешканців країни Оз є сакральним простором. Воно переживає трансформації від міста-диви до міста-блудниці і навпаки, переживає кількох володарів, змінюються гендерні імплікації. Це місто можна розглядати як ім'я, як простір, як джерело колективної історичної пам'яті, як чинник долучення до таємничої екзистенції „своїх” та „чужих”.

Список використаної літератури

1. Топоров В. Н. Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте / В. Н. Топоров // Исследования по структуре текста. – М. : Наука, 1987. – С. 121-132. **2. Чантурія А. В.** Місто як текст: семіотичний аспект аналізу / А. В. Чантурія // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. - № 2 (213). – С. 143-151. **3. Ломан Ю. М.** Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Ю. М. Лотман // История и типология русской культуры. С.-Петербург : Искусство-СПБ, 2002. – С. 208-220. **4. Меднис Н. Е.** Сверхтексты в русской литературе / Н. Меднис. – Новосибирск : НГПУ, 2003. – 170 с. **5. Кирилук О. С.** „Метафори первісної свідомості” Ольги Фрейденберг та деякі універсально-культурні аспекти семіотики міста [Електронний ресурс] /

О. С. Кирилук // Totallogy. Постнекласичні дослідження. Випуск 14. – 2008. – Режим доступу до журналу:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2006_14/kiriluk.htm

6. Бойцун І. Місто в українських народних і літературних казках: специфіка опису / І. Бойцун // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010.

– № 20 (207). – Ч. I, II. – С. 6-10. **7. Вихор І.** Поетичний топос міста та його

тематичні різновиди [Електронний ресурс] / І. Вихор //

http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2614/1/Vykhor_I.pdf

8. Зарубіжна літературна казка: Навчальний посібник-хрестоматія /

Давидюк Л. В., Задорожня О. Ф. – К. : Ленвіт, 2003. – 592 с. **8. Баум Л. Ф.**

Дивовижний Чарівник Країни Оз. – Л. : Видавництво Старого Лева, 2006.

– 256 с. **9. Баум Л. Ф.** Нові пригоди Солом'яника та Бляшаного Лісоруба.

– Л. : Видавництво Старого Лева, 2009. – 280 с.

Деркачова О. С. Топос міста у казках Лімана Френка Баума (на матеріалі творів „Дивовижний Чарівник Країни Оз” та „Нові пригоди Солом'яника та Бляшаного Лісоруба”)

У статті аналізуються особливості топосу міста у творах Л. Ф. Баума. Такий топос у казках часто пов'язаний із долученням до таємничої екзистенції, а процес пізнання міста відбувається згідно з казковим імперативом віри у диво, у чарівне, магічне. Особливу роль у казках Л. Ф. Баума про країну Оз виконує Смарагдове місто, навколо якого і в якому розгортаються важливі події. На думку героїв, воно є ключем до розгадки всіх таємниць. Шлях до нього нелегкий, але діставшись, можна отримати нагороду – виконання найзаповітнішого бажання. У казці репрезентовано два типи героїв – мешканці казкової Країни Оз та чужинці. Чужинці сприймають місто інакше, та й місто не має на них магічного впливу. Воно переживає трансформації від міста-діви до міста-блудниці і навпаки, переживає кількох володарів, змінюються гендерні імплікації. Це місто можна розглядати як ім'я, як простір, як джерело колективної історичної пам'яті, як чинник долучення до таємничої екзистенції „своїх” та „чужих”.

Ключові слова: текст міста, топос міста, місто-діва, місто-блудниця, урбаністичний простір.

Деркачева О. С. Топос города в сказках Лимана Френка Баума (на материале приведенный „Удивительный Волшебник страны Оз” и „новые приключения Страшилы и Железного Дровосека”)

В статье анализируются особенности топоса города в произведениях Л. Ф. Баума. Такой топос в сказках часто связан с присоединением к таинственной экзистенции, а процесс познания города происходит согласно сказочным императивам веры в чудо, волшебство, магию. Особая роль в сказках Л. Ф. Баума о стране Оз отводится Изумрудному городу, вокруг которого и в котором разворачиваются

важные события. По мнению героев, именно оно является ключом к разгадке всех тайн. Путь к нему нелегкий, но добравшись, можно получить награду – выполнение заветного желания. В сказке представлены два типа героев - жители сказочной страны Оз и чужие. Чужие воспринимают город иначе, он не воздействует на них магически. Изумрудный город представлен в образах девы и блудницы. Жанровые каноны сказки предполагает именно такую трансформацию: идеальный город, город под угрозой деградации и падения, спасение и изменения города к лучшему.

Ключевые слова: текст города, топос города, город-дева, город-блудница, урбанистическое пространство.

Derkachova O. S. Topos of City in the Fairytales by Lyman Frank Baum (on the Base of „The Wonderful Wizard of Oz” and „The Marvelous Land of Oz”)

The article deals with particularities of city topos in context. Here, topos of the city is defined as an entity, with the features of urban actualities as in the fairytale. The city topos presentation, description and characteristics, from one side show that it is a typical city and from the other side creates the literary image of a city. Such topos in fairytales often is connected with mystic being. Getting acquaintance with city demands a belief in mystic force. „Emerald City” takes the main role in the fairytale – „Land of Oz”, because it is the center of main events. The city as a separate entity has its own space and time order. Sacred, social and private city life organized in a complex structure. That is why the space of Emerald City is closed. It is a space with its own laws. The heroes are convinced that „Emerald City” is a key for explanation of everything that happens there. Its mystic force can help in all major difficulties. Getting to the city is not easy, but once you get there you would be sure to have your wishes realized. The author of the article also distinguishes two groups of characters: natives and strangers. The strangers take on the „Magic city” is different from that of natives. The „Magic city” does not have any influence on strangers. They do not believe there being anything mystic about „Emerald City”, whilst the natives are so convinced of its magic nature. The city is represented in two images: a Virgin and the Whore of Babylon. The genre canon of fairytales explains this situation. It is expected to be as such: a perfect city, degradation and salvaging of it (like going back to a paradise).

Key words: city text, city topos, city-virgin, city-whore of Babylon, urban space.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2013 р.
Прийнято до друку 27.09.13 р.
Рецензент – д. філол. н., проф. Хороб С. І.